

Naslagwerken functioneel leren gebruiken

Jan Toelen

Naslagwerken zijn zeer uiteenlopend en kunnen bijzonder functioneel zijn voor het oplossen van alledaagse, ook niet-schoolse problemen. Met de eerste reeks opdrachten die hierna beschreven worden, kunnen de leerlingen de boeiende wereld van de naslagwerken leren ontdekken. Nadien wordt hen geleerd hoe ze een naslagwerk moeten kiezen in functie van het gestelde probleem. En: wat zijn de algemene gebruiksregels om uit een naslagwerk te halen wat erin zit? De laatste reeks oefeningen laat hen de beperkingen van naslagwerken ontdekken.¹

Een bonte wereld

Een eerste reeks opdrachten die zowel individueel als in kleine groep kan uitgevoerd worden, heeft tot doel de leerlingen te sensibiliseren voor de uitgebreidheid, de rijkheid van naslagwerken. Het zijn type-opdrachten die aangepast moeten worden in functie van de verzameling van naslagwerken die u vooraf bijeengebracht hebt.

1. Gedurende een ruime tijdsspanne alle aanwezige werken ter hand nemen, inkijken, met aandacht de titelbladzijde lezen om te vernemen wat elk werk zegt te bieden. (Voldoende tijd uittrekken, zoniet blijft het beperkt tot een heel vluchtige blik op de aanwezige naslagwerken.)
2. Liggen hier nu allemaal woordenboeken of zitten er nog andere dingen tussen?

Hoe zouden we die hele hoop publikaties kunnen benoemen? (Streven naar algemene, categorische benamingen van soorten informatie- en documentatiebronnen.)

3. Laten we ze eens stapelen in kleinere groepen waarin soortgelijke werken samenliggen. (Gebruik maken van verschillende verzamelkenmerken: zoals: Nederlands- en anderstalige, ééndelige en meerdelige, niet en wel geïllustreerde, verklarende en vertalende, algemene en vakgebonden, gebonden en losbladige, zonder kleur en met kleur, moderne en klassieke, alfabetisch geordende en in thema's of tijdvakken gerubriceerde ...)
4. Stel een zo uitgebreid mogelijke lijst op van verschillende soorten informatiebronnen die hier liggen, en misschien zelfs aangevuld met bronnen die hier niet zijn maar waarvan je weet hebt. Doe dit in kleine groepen. B.v.

- verklarende woordenboeken
 - vertalende woordenboeken
 - telefoonboeken en gouden gids
 - encyclopedieën
 - kaartenatlassen, stratenplannen, wandelkaarten
 - woordenboeken voor correct taalgebruik
 - vreemde - of moeilijke - woordenboeken
 - woordenboeken voor bepaalde beroepen of vakken
 - naamlijsten, adreslijsten, prijslijsten
 - kookboeken
 - dialect-woordenboeken
 - steekkaarten
 - hobby-woordenboeken: kruiswoordraadsels, rijmen
 - planten- en dierengidsen
 - kruidenboeken
 - vakkundige handboeken (technisch tekenen, planlezen, fotografie, vleeswaarbereidingen ...)
5. Blader eens in een (voor jouw) onbekend naslagwerk tot je iets vindt dat interessant lijkt, tot je stoot op een kleine 'ontdekking', iets wat je niet had verwacht.
 6. Probeer eens gebieden, belangstellingspunten te bedenken waarvan je vermoedt dat er geen naslagwerken over bestaan.
 7. Stel dat je de oppervlakteberekening voor een cirkel kwijt bent, denk je dat een gewoon woordenboek als **Verschueren Modern Woordenboek** (Modern Standaard Woordenboek en Atlas, Standaard Uitgeverij, Antwerpen-Utrecht, 1968) jou uit de nood kan helpen? Waar zou je kunnen gaan zoeken? (Onder 'Meetkunde', p. 701, in kadertje.) Zijn er geen betere, méér rechtstreekse informatiebronnen om dit aan de weet te komen? Kan een verkla-

rend woordenboek ons voorlopig 'depanneren'?

8. Je zoekt een disc-jockey voor een feestje. Denk je dat de gouden gids daarover iets te bieden heeft?
9. Je lust geen lever zoals men die doorgaans thuis in de braadpan klaarmaakt. Denk je ergens bereidingswijzen te kunnen vinden die lever misschien wat aantrekkelijker kunnen maken?
10. Hoeveel steden of gemeenten met de benaming *Betlehem* zouden er in Europa liggen?
11. Ligt Gent t.o.v. de zeespiegel hoger of lager dan Dendermonde?
12. Vinden we 20 woorden die rijmen op (k-)aas? Waar vinden we die het makkelijkst?
13. Open *plaats in het bos*: welk kort woordje bedoelt men daarmee meestal in de opgave voor een kruiswoordraadsel?
14. Hoeveel naamgenoten van jou wonen er in je telefoonzone?
15. Hoeveel staten zijn er momenteel verenigd in de U.S.A.?
16. Ontwerp in kleine denkgroepen een schema volgens dit principe: links plaats je soorten problemen, rechts plaats je soorten informatiebronnen en tenslotte teken je tussen de problemen links verwijspijlen naar de informatiebronnen rechts. B.v.

telegram telefonisch versturen
 → bellen naar 1125

moeilijke woorden

- *gewoon verklarend woordenboek*
- *"moeilijke, vreemde woorden"-boek*

met de trein naar zee

- *spoorboekje station:*
- inlichtingendienst*

17. In naslagwerken vinden we dikwijls pictogrammen, dat zijn grafische symbolen die voor zichzelf spreken. Sommige zijn misschien minder duidelijk. We zullen er enkele belangrijke instuderen. Voorafgaande zoek- en verzamelopdracht van de belangrijkste pictogrammen. B.v. *rijkswacht, politie, apotheker, dokter, water, gas, elektriciteit, antigifcentrum, Rode Kruis, tele-onthaal, zelfmoordpreventie, giftig produkt, brandgevaar, verboden te roken, bibliotheek, nooduitgang, restaurant, toiletten voor heren/voor dames, vuilnisemmer, trap, pompstation, sporttakken.*
18. Van welke begrippen, diensten ... die we met een pictogram kunnen herkennen, willen we meer uitleg? Waar kunnen we die uitleg vinden?
19. Her en der rijzen er informatiecentra uit de grond (voor energiebesparing, voor gemeentelijk beleid en inspraak, voor sport- en cultuurmanifestaties, voor toeristisch aanbod ...). Spoor er enkele op die zich in je streek bevinden.
20. Wat zijn groene telefoonnummers?
21. Wat gebeurde er voor opvallends in ... (jaartal) op internationaal niveau?
22. Mogen we zeggen *beroep doen op* ...?
23. Welk (Frans) woord kan je in Scrabble leggen met deze blokjes: Y, E, E, S, C, U, N?
24. Wie of wat was Augias?
25. Kan je kikkerbiljetjes ook koken als bereidingswijze?
26. Waar moet je zijn als je je fiets wil laten graveren?
27. Ligt Singapore op de evenaar?
28. Waarvoor kan *akem* goed zijn?
29. Bestaat er een museum voor oldtimers? Waar?
30. Waar kan je in Antwerpen voor foto-graaf studeren?
31. Bestaat er een computerprogramma over *Redoxreacties*? In het Nederlands?
32. Zoek goeie citaten over nederigheid of bescheidenheid.
33. Waar wordt in Vlaanderen het Sint-Maartensvuur nog ontstoken? Wat wil dat zeggen?
34. Hoeveel consumenten zitten er allemaal samen in het Europa van de Twaalf?
35. Komt de veldmuis ook in Midden-Spanje voor?
36. Loopt er een tentoonstelling in Brussel over ... (b.v. Japanse keramiek)?
37. Is er dit weekend een film met ... (bekend muzikidool) te bekijken?
38. Hoeveel stemmen behaalde Louis Tobback bij de laatste parlementsverkiezingen?
39. Hoe heten de bewegende delen van de vleugels van een sportvliegtuigje?

40. Waar lag Thracië?
41. Hoe vertaal ik *lieve hemel* in het Engels?
42. Loopt er een wandelroute langs Mariekerke aan de Schelde?
43. Zoek vijf type-namen van auto's, waarvan je de betekenis niet met zekerheid kent - en zoek daarvan dan de betekenis(sen) in de woordenboeken. B.v. *Scirocco*, *Nevada*, *Chamade*.
44. Wat is er wetenswaard aan Emelgem?
45. Welke roepnamen zijn er zoal afgeleid van Johannes?
46. Hoelang stap je van de Baraque Michel tot aan de brug van Hockay langs de aangewezen trektouchroute (gemiddeld 4 km/uur)?
47. Hoe moet het nu eigenlijk: *principe*, *princiep* of *princiepe*?
48. Wie is in Vlaanderen André Leysen?
49. Hoe laat is het in Los Angeles als het hier 17 u. in de namiddag is?
50. Wat is in de computerwereld een *BUG*?
51. In welk Zwitsers kanton ligt Disentis?
52. Geraak je met Sabena zonder overstappen naar Bagdad?
53. Wat is de scheldnaam voor de Oudenaardenaars?
54. Kan je in Brussel voor architect studeren? Waar zoal?
55. Wat is er bijzonder aan de grauwe klauwier?
56. Hoe zet je *checklist* om in behoorlijk Nederlands?
57. Hoe zeg je in het Frans: *van het ene uiterste in het andere uiterste vallen*?
58. Bestaat er een leerprogramma op PC over de wetten van Mendel?
59. Wat is een gimmick?
60. *Le moral* en *la morale*, zijn dat zomaar synoniemen in het Frans?
61. Omgekeerde rollen: zoek een omschrijving van een woord in een woordenboek. Straks gebruiken we die als quizvraag waarbij de klasgroep de (verklaarde, omschreven) term moet raden.

Leren raadplegen

De eerste reeks oefeningen tracht de wereld van naslagwerken ten toon te stellen als een rijk, uiteenlopend, boeiend, verrassend gebied. In de reeks oefeningen die nu volgt, brengen we algemene regels aan die het functioneel gebruik van naslagwerken moeten versterken. Daarbij staat als grondgedachte voorop dat we in de plaats van hals over kop temidden van het naslagwerk te gaan zoeken, eerst wat tijd moeten investeren in het lezen van de gebruiksaanwijzing. Dus: eerst nu ogenschijnlijk wat tijd verliezen om later veel tijd te winnen ...

1. Opdracht voor werkgroepjes van 3 of 4 leerlingen; elke groep neemt 3 verschillende soorten naslagwerken ter hand. Van elke soort wordt de gebruiksaanwijzing doorgenomen, de algemene regels voor een goede raadpleging worden kort genoteerd, enkele zoekopdrachten worden bij wijze van oefening helemaal uitgevoerd. De werkgroepen bereiden tenslotte voor hoe ze voor de grote klasgroep zullen uitleggen en demonstreren hoe men vlot gebruik maakt van dit naslagwerk en wat men er redelijkerwijze mag van verwachten.
2. Opstellen van een plan waaruit blijkt waar we bij de verschillende soorten naslagwerken de gebruiksaanwijzing meestal beschreven vinden. B.v.

<i>Woordenboek</i>	<i>Gebruiksaanwijzing vooraan</i>
<i>Wegenkaart</i>	<i>Legende, in een aparte rechthoek of op keerzijde</i>
<i>Kookboek</i>	<i>Alfabetische lijst van gerechten achteraan of overzicht van hoofdstukken vooraan</i>
<i>Tijdschriftartikel</i>	<i>Opzoeken in jaaroverzicht 'klapper' tenzij we de publicatiedatum en bladzijde kennen</i>
<i>Gouden gids</i>	<i>Gele bladen vooraan 'Nederlandse index', eerst het nummer opzoeken</i>
<i>Bibliotheek</i>	<i>Verschillende catalogen; soorten</i>

3. Opzoeken van zeer algemene symbolen en afkortingen en hun betekenis. B.v. *p.*, *blz.*, *nr.*, *m.*, *vr.*, *B.*, *Fr.*, *pl.*, *b.v.*, *N.*, *W.*, *Z.*, *O.*, *N.N.*
4. Wat doen we met vreemde namen (persoonsnamen, plaatsnamen, ...) waarvan we niet zeker weten met welke letter ze beginnen en die we verklaard willen vinden in een woordenboek? B.v. *Yasser/Jasser/lasse...*, *Kroetsjow/ Chroetsjow/Croetsjow...* Leren meerdere mogelijke ingangen na te gaan.
5. Welke soorten lijsten, registers kunnen we aantreffen in een handboek? (B.v. zaakregister, persoonsregister, plaatsnaamregister, auteursregister.) Waartoe dienen ze? Hoe gebruiken we ze?
6. Wat doen we met personen of begrippen die met méér dan één woord worden aangegeven? B.v. *Lamme Goedzak*, *Goede Vrijdag*.
7. Groepsopdracht. Landkaarten, stadsplannen hebben vaak een register waar de plaats wordt aangeduid met letters/cijfers die de ordinatenzone aangeven waarin deze plaats ligt. Onderzoek dit systeem. Oefen het in. Leg het nadien uit voor de hele klas, geïllustreerd met voorbeelden.
8. Wat doe je wanneer je heel actuele informatie wil vinden die je vermoedelijk (nog) niet in een woordenboek zal vinden? Leren gebruikmaken van recentere bronnen: tijdschriften, kranten, 'snellere' media of neologisme-woordenboeken.
9. Zoek op in wat voor een soort naslagwerk we terechtkunnen met de volgende vraagstukken:
 - wat betekent *laar* (Nederlands woord)?
 - aan welke stroom ligt Kaïro?
 - hoe schrijven we het meervoud van *kanunnik*?

- is het nu *kwotatie* of *quotatie* of beide?
- hoe rijd ik met de auto van Erembodegem naar Kruishoutem?
- geraak ik om 20 u. van Lokeren nog naar Oostende met de trein, op een gewone woensdagavond?
- is *op punt stellen* wel goed Nederlands?
- wat gebeurde er zoal in ons land in de loop van de maand waarin (leerling uit de klas) geboren is?
- waar vind ik de formule om de inhoud van een cilinder te berekenen?
- wat doe ik wanneer mijn vierjarig neefje aan een fles 'white spirit' heeft genipt?
- is er een overzetboot tussen Le Havre en Dover?

Beperkingen

Ten opzichte van naslagwerken is het goed weet te hebben van beperkingen en grenzen. Die beperkingen liggen op het vlak van historische en temporele bepaaldheid, ideologische oriëntatie, ruimtelijke en inhoudelijke beknotting, gerichtheid op een bepaald gebruikerspubliek, Westers etno-centrisme, culturele conditionering ... De volgende opdrachten helpen de leerlingen zich een meer genuanceerd oordeel te vormen over naslagwerken.

1. Zoek het woord *nozem* op in **Verschuerens Modern Woordenboek** (Standaard Uitgeverij Antwerpen-Utrecht; bijvoorbeeld in de vierde druk van 1974). Wat leren we nu over de samenstellers van dit woordenboek? Hoe staan zij tegenover het verschijnsel 'nozem'?
2. Is een encyclopedie van 1970 nog wel betrouwbaar inzake ons beeld over de planeet Jupiter? Waaraan is dit toe te

schrijven? Vergelijk een naslagwerk uit die vroegere periode met een recente bron (recent = gepubliceerd na 1980, m.a.w. nadat Voyager I en Voyager II 'close-up'-opnamen van Jupiter hadden doorgeseind naar de Aarde).

3. Neem een wereldkaart ter hand (in een atlas, in een encyclopedie, in het atlasgedeelte van een geïllustreerd woordenboek). Bereken of de evenaar ook zuiver meetkundig in de helft van de tekening loopt. Is dat het geval in oude atlassen?
4. Zoek in een gewoon verklarend woordenboek op: *muzak, hulk, brunch, fitnessclub, squash, cheeseburger, reggae, checklist, stoned, choarma* ... Vind je deze termen terug? Wat is daarvoor de verklaring? Waar vinden we deze woorden wel verklaard?

5. Zo leerden onze grootouders in hun toenmalig schoolboek² voor aardrijkskunde iets over 'huishoudkundig Afrika':

DE NEGERSTATEN

De negers zijn ruwe, onwetende en heidense volkeren of Fetischisten; zij spreken allerlei negertalen.

6. Denk je dat we vandaag de dag volstrekt objectieve, betrouwbare informatie krijgen over verafgelegen werelddelen en culturen?
7. In de krant wordt bij artikels over internationale gebeurtenissen doorgaans het persbureau vermeld waarvan men het bericht heeft overgenomen. Grote 'Westerse' agentschappen zijn Associated Press, United Press International (beide Amerikaans), Agence France Press (Frans), Reuter (Brits). Zoek op of

je ook berichten vindt die werden overgenomen van bronnen als Tass (U.S.S.R.), Fides (Vaticaan), D.I.A.-Zaire, het Duitse K.N.A., het Japanse Kyodo News Service of het Chinese Hsin Hua (Nieuw China), Associated Negro Press, Antara (Indonesië)?

8. Neem lukraak een strook van ongeveer 15 cm lopende tekst van een artikel uit het letterkundige katern in een week-eindnummer van De Standaard (De Standaard der Letteren), en evenveel tekst lukraak geplukt uit Het Volk van dezelfde datum. Onderstreep in beide stroken tekst de moeilijke woorden. Tel ze op. Vergelijk. Vinden we in een pocket-woordenboek (verklarend Nederlands) de verklaringen van alle onderstreepte moeilijke woorden?
9. Vinden we op staf- of landkaarten gedetailleerde informatie over militaire vliegvelden? Controleer dat eens. Hoe verklaar je dat?
10. Je zoekt deskundige uitleg over verschillende soorten legeringen waarin koper zit. Is het wel verstandig om naar een algemene gezinsencyclopedie te grijpen? Waar kan je beter terecht?

Watertanden

In de toekomst zal iedereen meer en meer een functioneel beroep moeten doen op informatiebestanden in allerlei soorten en formaten. Het is echter geen klein bier: leerlingen die uit zichzelf niet steeds staan te popelen om veelvuldig en veel te lezen of te schrijven, toch dicht bij het naslagwerk te brengen. Nochtans moeten we het blijven aanbevelen. Dat vraagt een benade-

ring in haalbare stappen, een stuk geleidelijkheid. De eerste stap is een gevoelsmatige stap: verlekkerd worden op naslagwerken en met plezier de charme ervan ontdekken. Wanneer we erin slagen dit alles te initiëren in een fascinerende sfeer van vele uiteenlopende soorten naslagwerken die zich uitstrekken over meerdere kennis- en vaardigheidsgebieden, dan is de kans op het wekken van duurzame belangstelling voor het naslagwerk aanzienlijk vergroot. Laten watertanden, dat is de didactische kunst.

Jan Toelen
*Instituut voor Voortdurende Vorming
 van de Middenstand
 Jozef II-straat 30
 1040 Brussel*

Noten

1. Een meer volledige didactische verantwoording en uitwerking vindt de lezer in: J. Toelen: *Ergens tussen a... enz. Voor een functionele raadpleging van naslagwerken. In: Nova et Vetera, oktober 1990, LXVIIIde jaargang, nr. 1-2 (themanummer), p. 69-95.*

2. *Broeders van Liefde: De vijf werelddeelen in verband met België, mijn vaderland. Tessenderlo: Beroepsschool H. Hart, s.d. (vermoedelijk gepubliceerd in de periode omstreeks 1920), p. 78.*